

השוואה בלי מיסטיפיקציה

יהודה באואר:
"השוואה – היבטים היסטוריים";
ספרית פועלים;
1982.

הספר "השוואה – היבטים היסטוריים" – משקף תפיסה אחדותית, המוצאת ביטוייה הן בתשתית הרעיונית והן בבחירת דרכי המבע. ביסוד הספר מונחת הקונספציה, כי יש להתייחס אל השוואה כאל תופעה היסטורית. בקביעה זו כשלעצמה אין משום חידוש, שכן היא נידונה בעבר ע"י היסטוריונים והוגי-דעות (כדוגמת ר. מרקוזה, י. טלמון ובאואר עצמו). החידוש נובע מהצגת תפיסה השוללת כל מיסטיפיקציה בנושא השוואה. "דברים קורים מפני שהם אפשריים, ואם היו אפשריים בעבר הם אפשריים שוב בעתיד" (עמ' 76). תפיסה זו של השוואה יש בה לא רק בסיס לחקר העבר, אלא גם משום "אזהרה לעתיד", שכן "אם נגיד, כי השוואה התרחשה על כוכב-לכת אחר, הרי בכך נפתחת בפני האנושות דרך להתחמק ממנה ע"י בריחה מהמציאות, ובמקרה זה היא תיראה כדבר איום, מסתורי, רחוק ולא נוגע לנו. אם בעינינו הבעייה היא בראש ובראשונה בעיית התערבותו של האל או של השטן – אזי אין לנו יותר צורך בחיפושים אחרי הבנה היסטורית. האחריות תיפול אז לא על הנאצים אלא על כוח על-טבעי, מסתורי, אטום לב (עמ' 82).

הסרת כל מיסטיפיקציה, והתייחסות אל אירועי השוואה כאל סידרת מאורעות, הניתנת להסבר בשיטות המחקר המקובלות על-ינו – מחייבת התמודדות עם אירועים שלא היה להם תקדים בהיסטוריה העולמית – ולפיכך, אין המחבר נוטה ליצור ספר אחד שתיימר להקיף את כל היבטים ההיסטוריים, אלא מסתפק בבחינת מספר היבטים הנראים לו מרכזיים או חשובים, תוך הדגשת המכנה-המשותף.

בהקדמה לספר משרטט באואר את נקודות המוצא המשותפות למאמרים השונים, שכלל בספרו. ההנחה המשותפת הראשונה היא, כי השוואה נתפסת כמאורע המרכזי בתולדות העם היהודי במאות השנים האחרונות ואולי אף לפנייהן. יתר-על-כן, היא מהווה נקודת מפגש בין ההיסטוריה היהודית ותולדות העמים האחרים. השוואה נתפסת כ"מקרה קיצוני יחידו עדיין, על תופעה כללית", ויש לה השלכות אקטואליות על האלימות השוררת בעולם בו אנו חיים ועל מצבם של היהודים. שכן, לפי תפיסת המחבר, הנאציזם הגיע מתקופת היהודים לאיבה לנצרות ולעמים אירופאיים רבים. לפיכך, חייבים להדגיש היום בעיני יחידים, גופים ועמים – כי מיתקפה מחודשת על היהודים עלולה להיות הקדמה לתקיפת התרבות האנושית המתקדמת בכללה (עמ' 9). מכאן, כי גורל היהודים במלחמת העולם השנייה אינו פרק בודד וסגור בהיסטוריה של העבר הקרוב, אלא פרק משמעותי ביותר להתייחסות אל ההווה ואת העתיד.

בספר שלפנינו צורפו יחדיו שמונה מאמרים – מהם כלליים ומקיפים ביותר כדוגמת המאמר הראשון, הנושא את הכותרת: "יצירתו של העם היהודי ממצב של אין אונים מדיני", ומהם המטפלים בבעייה ספציפית, שטרם נחקרה עד תום – כגון: "שליחותו של יואל ברנד", הסוג הראשון עיקר כוחו להעלאת מסכמת של המחקר הקיים, וזאת בלשון בהירה, המתרחקת מתמציות יותר ומעירפול, ואשר למרות הידע הרב המשוקע בה, אינה נוטה ל"ניפוח אקדמי". הסוג השני מטפל במה שמכונה ע"י המחבר "מיקרר" היסטוריה, והוא מנסה להאיר באור חדש פרשיות, שהסתום בהן מרובה על המפורש. אולם, אף כאן, מוביל המחבר את הקורא להתבוננות בהיבטים כלליים הרבה יותר מאשר הטיפול באירוע או בסידרת אירועים ספציפיים.

המאמר "יצירתו של העם היהודי ממצב של אין אונים מדיני" – סוקר את עלייתה של האומות היהודית בצורתה המודרנית – מימי האמנציפציה ועד הקמתה של מדינת ישראל, וזאת תוך סקירה של תנועות

ותופעות אנטישמיות (מעניינים במיוחד הסעיפים הדנים בתופעות אנטישמיות באירופה מיד לאחר מלחמת העולם השנייה). אחת המסקנות החשובות היא, כי הקמת מדינת ישראל ויצירתו של בסיס כוח בשביל העם היהודי נתאפשרה במידה רבה הודות ליהודי התפוצות: הניצולים שהתארגנו בגופים כדוגמת "הבריחה" ויהודי ארה"ב (עמ' 46) – במקביל הוא מפחית מחשיבותן של המחטרות שפעלו בארץ (עמ' 47).

שאלה מעניינת אחרת – האם יש לראות בהקמתה של מדינת ישראל את תשובתה של ההיסטוריה לרצח בני העם היהודי בשוואה – נענית ע"י באואר בשלילה (עמ' 47). [עמדה זו אינה מנומקת ומוסברת דיה – אולם, יש להניח כי היא נובעת מהגישה הבסיסית של שלילת כל מיסטיפיקציה]. לכל היותר הוא מוכן לקבל את הקשר שבין אירועי מלחמת העולם השנייה – והשפעתם על מיכלול הגופים הפוליטיים היהודיים – ניצולי המחנות, היישוב, היהדות האמריקאית. "היצירה מתוך מצב חוסר האונים באה כתוצאה ישירה מהדינמיקה שפעלה בעולם היהודי כולו, ושהשוואה באה להניע אותה; לפיכך, אנו רואים שישנו קשר הדוק בין כוחם היחסי של היהודים כיום, לבין היעדרו המוחלט של כוח כזה בעבר, בעת השוואה" (עמ' 48). לשאלת הסיבות לאנטישמיות הנאצית – מוקדש חלקו העיקרי של המאמר השני – "עם נכחד", באואר, כחוקרים רבים לפניו, רואה את האנטישמיות הנאצית כשלב קיצוני יותר של תופעה, שגילוייה נגלו כבר בסוף המאה ה-19. הוא מדגיש את השימוש בסמלים נוצריים לצורך ה"דת-המדומה" של הנאציזם, השילוב של תפיסת היהודי כחיידק וכשטן, וזאת תוך הפיכת שנתת היהודי, ל"חק טבע לחברה בריאה". המאמר סוקר את השלבים השונים של מדיניות הנאצים כלפי היהודים ומסיים בבדיקת שלבי התפשטות המידע על הרצח והתגובות של העולם הנוצרי – והיהודי.

מכאן הדרך פתוחה לדיון ביחסי יהודים וגויים בשוואה ולאחריה, ולדיון מפורט בצורות ההתנגדות של יהודים בימי השוואה. שני המאמרים הללו אינם מעלים את גורלה של יהדות הונגריה ובעיותיה – אולם פרק חסר זה מושלם ע"י המאמרים הבודקים את שאלת ההצלה ע"י משא-ומתן ובמיוחד – "שליחותו של יואל ברנד". מאמר אחרון זה הוא מעניין ביותר, שכן הוא דן בפרשה קשה וסבוכה במיוחד: "משאיות תמורת דם". האם כאמת ניתן היה להציל חלק ניכר מיהדות הונגריה? מה היתה כוונת הגרמנים? מי בתוך גרמניה הנאצית יזם את המו"מ ומדוע? המאמר מעניין ומפורט ביותר – והוא מגיע למסקנה מפתיעה – כי שליחותו של ברנד לא היתה אלא מעין כיסוי לשליחותו של גרוס, שנועדה ע"י הימלר להסיר פגישה בין הס.ד. לבין האנגלים והאמריקנים. המטרה – שלום נפרד עם המערב, וברית נגד בריה"מ. לפיכך, מפרש באואר – גרוס הבריטים, כי על בסיס כזה אין לעשות דבר, או לא צריך לעשות דבר.

בניגוד לתפיסה ששררה בעת "משפט קסטנר" לגבי גירסתו של גרוס, שכולם ראו בו אדם בלתי מהימן ודבריו נתפסו כפרי הדמיון – הרי באואר מקבל את גירסתו של גרוס בנושא זה, ורואה בהצעה למכור יהודים, שהועברה ע"י ברנד, נסיון לשלב ראשון במגע/קשר בין הס.ס. למערב "והרי היהודים היו הגורם המכריע בעולם הדמוקרטי, לדעת הנאצים, ולכן הדרך אל ממשלות המערב טוב שתוביל דרך הנציגים היהודיים בעולם החפשי" (עמ' 182). בסיום המאמר – מועלית התפיסה, כי לא ברנד נכשל, אלא העולם הדמוקרטי הוא שנכשל, שכן יכול היה לנהל מו"מ מתמשך עם הנאצים, ולדחות בכך את חיסולם של יהודים רבים. דוגמא לנסיון מעין זה מעלה המחבר במאמר החותם את הספר – המו"מ בין סא"ל מאיר לנציגי הס.ס. 1944-5.

לסיכום – לפנינו קובץ מאמרים, המשקף גישה אחדותית, ואשר למרות היותו בנוי כפסיפס, המורכב מחלקים שונים – הרי זאת מסכת כמעט אחדותית. לכן, אם נתעלם מהמבנה של הספר, ומהניסיון-הברור – לא לערוך את החומר כמקשה אחת (המוצא לו אף דברי הצדקה במשפטי הפתיחה של המבוא) – הרי לפנינו מערכת כמעט סגורה של נושא שלם; הסיבות לאנטישמיות הנאצית, שלבים בפיתרון הסופי, צורות ההתנגדות של היהודים, יחסי יהודי וגויים, הקשר בין השוואה והמאבק להקמת מדינת ישראל, ואפילו

המשמעות שניתנת לאירועי השוואה ולפשרם כיום ובעתיד הנראה לעין – תוך בדיקת ההתערורות הניאו-נאצית באירופה של היום.

לפיכך, לא ניתן אלא להביע משאלה, כי מחבר הספר יתמסר למשימה של יצירת מסכת אחת רחבה והומוגנית של בחינת נושא השוואה על מירב ההיבטים, דומה, כי נטל המשימה גובר ככל שגובר הטיעון של באואר להעדר כל מיסטיפיקציה – שהרי הצגת האירועים על מערכת ההסברים והמשמעות – מוטלת על החוקר עצמו ועל המחקרים בהם הוא מסייע. אולם דווקא התמודדות היקפית, בימים של מחקרים פרטיקולריים בנושא השוואה – היא המשימה שהתרבות והחברה הישראלית זקוקים לה. ■

חנה יעוז

אורות האבן אינם מאירים בעברית

יורגן גוסטבה
ברנדט: אורות האבן; הוצ' זמורה ביתן מודן; 1982;
תרגום מדנית; יהודית וינטר;
מבוא: אולריק הוי.

ני הקבצים "הו ישראל" ו"כאן יכולה היתה השיחה להתקיים" של יורגן גוסטבה ברנדט (נולד ב-1929), מחשובי משוררי בדנמרק כיום, נכתבו בהשראת

ישראל, שבה ביקר פעמים רבות. "אורות האבן" שהוא מבחר מתוך שני הספרים הנ"ל ושירים נוספים משירת המשורר, לצידם של שירים על ירושלים ועל מקומות אחרים ישנם בקובץ גם שירים המאפיינים את כלל שירת ברנדט.

תחומי יצירתו של ברנדט מגוונים; בדנמרק הוא מוכר בעיקר בשל שיריו על העיר קופנהאגן. שירתו המאוחרת של המשורר מאופיינת על ידי הנוסח הדיבורי, כמעט פרוזאי, כאשר מוקד שירתו הוא דופק הלשון. השירים המובאים בקובץ זה שייכים רובם ככולם לתקופת הכתיבה המאוחרת שלו. המאפיין שירים אלה הוא העיסוק במהות הקיום בעולם מנוכר וחסר משמעות. דרך הטיפול של ברנדט בנושאים אלה היא על דרך "האירוניה הדנית", מושג שהדנים גאים בו מאד, ומשמעותו – סגנון אמירה שהוא ספק אירוני, ספק רציני. בשיר "דורות" עושה ברנדט מסע דרך ההיסטוריה, שם הוא מגלה לצד החלומות והאוטופיות את ערמות הנרצחים הגדלות באפלה מחוץ לבתי השעשועים, ומגיע למסקנה שהמסעות לכל התקופות ההיסטוריות הם אחידים וארופאיים. הדרך של ברנדט לומר את הדברים היא ע"י שירת הפאתוס, ולכן הוא אומר בתחילת השיר "דורות", ספק באירוניה ספק ברצינות, כי "סימני ההיכר של דורות מאז המבול: לשון המעטה/ מיוחדת, דקת תחושה ומוסיקלית/ של מפסידים".

אפשר לומר שאמירה מעין זו היא דנית טיפוסית ואולי מעבר למשמעות של סימני היכר הדורות, אפשר לראות שורה זו כמאפיינת את השפה הדנית.

בסוף השיר "דורות", כאשר מסכם ברנדט את מסעו אל הדורות השונים כאחידים וארופאיים, הוא מוסיף: "הבנתי את הדרך וההתחלה בשנות השישים". בדנמרק נוהגים לכנות את שנות השישים כ"שנות הזהב". זו היתה תקופה של פריחה כלכלית, תרבותית וחברתית בדנמרק, ולכן גם תקופה של תקוות גדולות לעתיד. היצירות של מסע לשאול עם שנות השישים יוצר את המתח האירוני ואת דופק הלשון.

את מחאתו נגד עולם חסר משמעות ומנוכר מביע המשורר תוך התכנסות באני עם הפניה לחלוטם ולארוס, וכך הוא אומר בשיר "מצבי הטבעי": "לשבת במרפסת במסלולי שלי, בנקודה הזאת עם דופק שלו... ומגשים את יעודי לשלמות כגישוש מוחלט, שלם, זיע ממש בעולם הנעול הזה". ומכיוון ש"בעולם בני האדם מצוי הכוח בידיים הלא נכונות" פונה ברנדט אל אוביקט